

10 01 00 АДАБИЁТШИНОСӢ
10 01 00 ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
10 01 00 LITERARY CRITICISM

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 820
ББК 83.3

**МАВҚЕИ ТАРКИББАНД
ДАР ДЕВОНИ
НАЗИРИИ НИШОПУРӢ** *Маҳмудзода Обидҷони Бекназар, н.и.ф, муаллими калони кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С.Айнӣ, (Тоҷикистон, Душанбе)*

**МЕСТО ТАРКИББАНДА
В ДИВАНЕ НАЗИРИ
НИШАПУРИ** *Махмуд-заде Обиджон Бекназар, канд.филол.наук, старший преподаватель кафедры теории и истории литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни (Таджикистан, Душанбе)*

**THE PLACE OF TARKIBBAND
(POETIC FORM WITH
REPETITIVE REFRAIN) IN
NAZIRII NISHOPURI'S DIVAN** *Mahmudzoda Obidjoni Beknazar, candidate of philological sciences, lecturer of the department of theory and history of literature under the Tajik State pedagogical University named after S. Ayni
E-MAIL: mirobid-26@mail.ru*

Калидвожаҳо: *Назирии Нишопурӣ, таркиббанд, сабки ҳиндӣ, мавзӯъ ва мундариҷа, ҳунари шоирӣ, маҳорати шоирӣ, шеваи хос, масоили ирфонӣ ва бадеӣ*

Ҷойгоҳи таркиббанд дар Девои Назирии Нишопурӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Дар заминаи омӯзиши мавзӯъ исбот шудааст, ки ҳарчанд дар “Девон”-и шоир ҳамагӣ 7 таркиббанд мавҷуд аст, аммо Назирӣ дар сурудани ин навъи шеърӣ низ маҳорати тамом зоҳир карда, сабку шеваи хоси худро ба вуҷуд овардааст. Муқаррар шудааст, ки аз нигоҳи мундариҷа дар таркиббандҳои шоир масоили фалсафӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ, ирфонӣ баррасӣ шудаанд, ки ба гуногунмазмунӣ онҳо таъкид доранд. Дар ҷараёни баррасӣ муаллиф ба хулосае расидааст, ки дар сабки ниғориши шоир муҳимтарин хусусиятҳои сабки ҳиндӣ ба ҷаҳиш мерасанд, ки ҳунари баланди шоирро дар қорбурди унсурҳои он ҷилвагар месозанд.

Ключевые слова: *Назири Нишапури, таркиббанд, индийский стиль, тематика и содержание, поэтическое мастерство, индивидуальный стиль, суфийские и художественные мотивы*

Предпринимается попытка исследовать место стихотворной формы таркиббанд в диване Назири Нишапури. На основе изучения вопроса было выявлено, что, хотя в диване поэта присутствуют лишь семь случаев таркиббанда, однако Назири, проявляя высокое мастерство также и в применении данного стихотворного жанра, создал собственную стилевую манеру. Установлено, что с точки зрения содержания в таркиббандах поэта рассматриваются философские, нравственные, социальные и суфийские вопросы, что подтверждает их тематическое разнообразие. Обоснован

вывод, что в манере изложения поэта прослеживаются важнейшие черты индийского стиля и он проявляет высокое мастерство в использовании его элементов.

Key-words: *Nazirii Nishopuri, tarkibband, Indian style, thematics and content, poetry mastership, individual style, Sufi and belles lettres motives*

The author of the article makes an endeavor to research the place of tarkibband (poetic form with repetitive refrain) in Naziri Nishopuri`s divan. Proceeding from this consideration, the author cleared out that although there are only seven relevant components in the poet`s divan, but Naziri displaying his great mastership in application of such kind of literary genre and created his own stylistic manner. The author of the article underscores that in terms of content philosophical, moral, social and spiritual issues are considered in the poet`s tarkibbands emphasizing their diversity, on the whole. Adducing the result of the analysis beset with the theme explored, the author comes to the conclusion that the most important peculiarities of the Indian style are traced in the poet`s writing style that testifies to high skills in reference to its elements usage.

Таркиббанд аз чумлаи жанрҳои ғиноӣ дар адабиётшиносӣ ба шумор меравад, ки аз хусусиятҳои хос бархурдор аст. Дар фарҳанги тафсирии забонӣ дар мавриди ин жанр чунин изҳори назар шудааст: «Таркиббанд: ад. яке аз шаклҳои шеърӣ тоҷикӣ, ки шоир чанд байтро дар як қофия гуфта, дар охири банд байтеро бо қофияи дигар ба тариқи нақарот меорад» [7, 331]. Дар китоби «Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ» бошад дар мавриди таркиббанд чунин омадааст: «Шеърест, ки аз рӯи шакл ва тарзи сохт ба тарҷеъбанд (ниг.) монанд аст. Фарқи таркиббанд аз тарҷеъбанд он аст, ки байти восила (ниг. байт) пас аз ҳар ғазал дар як вазн ояд ҳам, аммо мазмун ва қофияаш тағир меёбад. Аз ин ҷиҳат дар илми бадеӣ классикӣ аввалҳо таркиббанд ҳам як навъи санъати тарҷеъ (ниг.) ба шумор мерафт [8, 110].

Дар адабиётшиносии тоҷик дар робита ба ин навъи шеърӣ муҳаққиқони соҳибноме чун Раҳими Мусулмонӣ [1], Шохзамон Раҳмонов [3], Рустам Тағоймуродов [6] ва дигарон мақолаву матолиби муайяне нигоштаанд, ки аз сатҳи зарурии таҳқиқи он ҳамчун як намуди суннатии шеър дарак медиҳад. Махсусан, дар китобҳои «Назариияи адабиёт»-и Мусулмонқулов ва «Мусаммат»-и Шохзамон Раҳмонов вижагиҳои жанрии ин навъи шеърӣ баррасӣ шудаанд. Адабиётшинос Рустам Тағоймуродов бошад мавқеи ин навъи адабиёро дар эҷодиёти Амир Хусрави Дехлавӣ ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Дар таркиби девони Назирии Нишопурӣ низ 7 таркиббанд мавҷуд аст, ки ҳар яке вобаста ба воқеаи ҳодисае ба қалам омадааст. Муҳимтарин хусусияти таркиббандҳои ин суҳанвари мумтоз дар он зухур мекунад, ки шоир қабл аз оғози нигориш сабаби иншои онро таъкид менамояд, ки дар девони шоирони дигар чунин равиш ба мушоҳида намерасад. Масалан, таркиббанди аввали девони Назирии Нишопурӣ чунин омада: «Ин таркиби муваҳҳидона дар Доруссалтанаи Лоҳур дар фасли гулу баҳор дар авони сармастиҳо дар таърифи хуррамии олам музил ба номи номии соҳибӣ Абулфатҳ Баҳодур Абдурахими Хонихонон дар истидёи суҳбати эшон гуфта шуда» [2, 473]. Аз ишорати шоир чанд нуктаи муҳими вобаста ба сабаби навиштани ин таркиббанд, замону макон ва нисбати он маълум мегардад. Ба ибораи дигар, Назирӣ бо ин пешгуфтори муҳтасари хеш қабл аз матни таркиббанд маълум менамояд, ки таркиббанд дар Лоҳур ва дар як ҳолу ҳавои хос барои Абдурахими Хонихонон суруда шудааст. Банди аввали таркиббанд чунин аст, ки оғози онро зикр менамоем:

*Он қилва, ки дар парда равишҳои ниҳон дошт,
Аз парда баромад, равише беҳтар аз он дошт.
Завқе ба чаман дод, ки дар хандаи абр аст,*

*Шӯре зи гул ангехт, ки булбул ба фиғон дошт.
Имрӯз, ки шуд ишрати май, лаъл қабо шуд,
В-он рӯз, ки буд офати дай, ранги хазон дошт.
Ин чилваи хусн аст, ки дар парда нагунҷад,
Ин қиссаи ишқ аст, ки пинҳон натавон дошт.
Дар боз хуруш аз дару девор баромад,
Аз гунчалабон хок ба дил рози ниҳон дошт.
Бехост баровард сар аз тарфи чаманҳо,
Чандон, ки замин тозаниҳолони ҷавон дошт.
Машиютагии ҳар хасу ҳар хор сабо кард,
Азбаски чаман голия дар голиядон дошт.
Эмин натавон буд, ки аз абри баҳорӣ
Шуд лоласитон, ҳар чӣ замин жоласитон дошт.
Дастори гул имрӯз нигар, гашта парешон,
Дирӯз гар аз гунча ба сар тоҷи каён дошт.
То ҳаст ҷаҳон, ҳаст хазонею баҳоре,
Дил бастаи ин вазъи мукаррар натавон дошт.
Ку ишқ, ки дуд аз дили бедард барорам,
Оҳе кашам, аз ҳастии худ гард барорам [2, 473].*

Дар навбати аввал маълум мешавад, ки дар умум таркиббанди мазкур аз 12 банд иборат буда, ҳар банди он мутаносибан аз 8 то 20 байт мебошад. Шеваи танзими таркиббанди мазкур бо ҳамон усули маълуми қофиябандӣ ба қалам омада, ки ба ҷуз байти охири банд дигар абёт шакли қофиясозии ғазалро ба хотир меоваранд. Байти ниҳой бошад, мустақил аст ва қофиябандии ягонро дорост. Дар баробари ин, бар асоси таъкиди шоир, ки таркиббанди мазкур дар ҳолу ҳавои хоса ба қалам омадааст, маълум мешавад, ки ҳамин ҳолат дар банди аввал тасвир ҳам шудааст, чун дар ду байти аввал ҳолу ҳавои баҳорӣ ва чилваи рангорангии он, завқи чаман аз хандаи абр, шӯри гул ва наҳваи булбул таҷассум ёфтааст. Ин ҷо ба назар мерасад, ки Назирӣ дар сабки таркиббанди хеш низ кӯшишҳое барои корбурди вижагиҳои сабки ҳиндӣ мекунад ва тарҳи таъбиरोфариниҳои хоси ин сабки адабӣ ба мушоҳида мерасад. Ин ҷо ибораҳои «завқи чаман», «хандаи абр», «ба чаман завқ додан», «шӯре аз гул ангехтан» дар пояи таркибҳои шоиронаи сабки ҳиндӣ эҷод шудаанд.

Дар идома чун суҳан аз майгусорӣ ва ё ба таъбири шоир «ишрати май» меравад, маълум мегардад, ки ин тарзи ифода ба ҳолу ҳавои шоир ишорат мекунад. Ҷолиб он аст, ки шоир онро чилваи хусн ва қиссаи ишқ унвон менамояд, ки ба қавли худӣ ӯ дар парда намегунҷад ва ниҳоят ошкор мегардад. Баъдан идомаи суҳанро боз ҳам ба мавзӯи баҳору таровати абри баҳорӣ мепайвандад ва зикр медорад, ки аз сабаби тозаниҳолони ҷавон доштани замин якбора онҳо сар аз дару девор барованд. Ин ҷо таркиби «бехост сар баровардан»-ро Назирӣ дар асоси вожагони хоси мардумӣ эҷод намудааст, зеро бехост ба маънии якбора ва ё нигоҳ дар гуфтори мардумӣ роиҷ мебошад. Баробари ин, дар идома таъкид медорад, ки аз асари абри баҳорӣ замин ба лоласитон бадал гашта буд. Ҳолати шукуфтани гулҳоро шоир ба гунае тасвир мекунад, ки агар гул аз гунча тоҷи каён дошт, онгоҳ бо шукуфтани дастори он парешон гардид. Ин ҷо тасвирҳои шоиронаи Назирӣ ҷаззобияти хосеро ба худ касб кардаанд, ки ба хунари шоирӣ ӯ таъкид меварзанд.

Дар идомаи ин таркиббанд тасвири ҳамин ҳолу ҳаво давом мекунад ва гоҳе аз ишқу тафсири ҳолатҳои он сухан ба забон меовараду гоҳи дигар аз майу чому бода, ки ҳамагӣ шореҳи ҳамон ҳолати худӣ шоир мебошанд. Дар зимни ин бозгӯиҳои ҳолу ҳаво шоир фалсафаи зиндагониро низ баррасӣ мекунад, ки хеле ҷолиб ба назар мерасад. То андозае ин шеваи баёни Назирӣ дар таркиббанд вобаста ба ҳолу ҳавои худаш ба услуби баёни сокиномаҳо монанд шудааст, ки дар зимни тасвири ҳавои баҳору ҳоли майгусорӣ фалсафаи зиндагонии шоир тафсир мешавад. Хосатан, ин равиш дар банди охири таркиббанд ба чашм мерасад:

*Хоре ки ба пой ту халад, боғи яқин аст,
Санге ки ба рои ту фитад, Каъбаи дин аст.
Дар азм қавӣ бош, ки андар раҳи давлат
Мифтоҳи наҷот аст ба ҳар ҷо, ки камин аст.
Дар хушдилӣ овоз, ки бо умри ту айём,
Гар риштаи бигсафта бувад, ҳабли матин аст.
Бардор ниқоб аз руҳу таскини диле дех,
Пирояи ҳуснат на ба Мисру на ба Чин аст.
Бар бистари ноз аст, агар ҷилваи қадд аст,
Дар пардаи ҳусн аст, агар чини ҷабин аст.
Дар хилвати мо ҳар кӣ на парвона, бурун бод,
Шамъ аз назари чашмбадон хонанишин аст.
То даҳр туро доруи талхе бичашонад,
Давлат зи ясор асту саодат зи ямин аст.
Дар кори ту аз беҳирадӣ гар бадие кард,
Он хосияти тинати даҳр аст, на кин аст.
3-айём макун шиква, ки бошад гами айём
Нӯши думи занбӯр, ки бо неш қарин аст.
Гӯ, ҳодиса бар ҳодиса дар мулки бақо бош,
Бо Эрачу Дороб ту дар зилли Худо бош [2, 479-480].*

Шоир дар ҷараёни навъе натиҷагирҳои худ таъкид медорад, ки бояд дар азм қавӣ буд, чун дар роҳи давлат калиди наҷот ҳамин азми қавӣ мебошад. Фалсафаи хуш гузаронидани умр, ки аз мавзӯҳои меҳварии сокиномаҳо, дар ин банди сурудаи Назирӣ шабоҳатҳои эҷод намудааст. Ӯ таъкид медорад, ки ба хушдилӣ овоз, ки умр мисоли риштаи гусасташаванда мебошад. Баробари ин, таъкид медорад, ки агар барои ту бадие аз беҳирадӣ расид, бидон, ки он хосияти дунёи гирдгардон бошад. Аз ин рӯ, харгиз аз дунё шиква макун ки гами олам мисоли неши занбур бошад, ки бо неш якҷост, яъне аз паси ин ғам шодиҳо низ меоянд.

Чунин шеваи баён дар ҳамаи таркиббандҳои Назирӣ ба мушоҳида намерасанд ва зимни мутолае маълум мегардад, ки вобаста ба мавзӯи тарзи эҷод ва усули ифодаи матолиб дар онҳо фарқ доранд. Масалан, дар таркиббанди дигар, ки ба ишораи шоир он сугномае барои Хоча Хусайни Саной суруда шудааст, тарҳи аслии шеър ҳамон хусусияти навъи шеъри марсияро ба худ гирифтааст. Мурочиат ба банди аввал ин матлабро ба таври барҷаста равшан месозад:

*Дониш аз рӯзгор берун шуд,
Ҳама кори ҷаҳон дигаргун шуд.
Мижсаам аз сиршик Дачла фишонд,
Остинам зи гиря Чайхун шуд.*

*Ситаме дидам аз аҷал, к-аз дард
Мардуми дидаро чигар хун шуд.
Сеҳр мехост Сомирӣ бидамад,
Бар лабаи Чон зи шавқи афсун шуд.
3-ин мараз, к-аз даво батар гардид,
3-ин алам, к-аз илоҷ афзун шуд,
Зиндагӣ дар дами Масеҳ шикаст,
Чора хун дар дили Фалотун шуд.
Хоҷа имшаб гаҳи уручи суҳан
Аз замин сӯи авҷи гардун шуд.
Раҳ бари гаштаниаш фуру бастанд,
К-аз дари ваҳй хост берун шуд.
Хотир аз марги соҳибушшуаро
Дар сиёҳӣ чу лафзу мазмун шуд.
Шамъи шабҳои ошноӣ мурд,
Дилам аз мурдани Саной мурд [2, 480] .*

Байти аввали ин банди шеърӣ шореҳи он аст, ки шоир бо рафтани Хоҷа Ҳусайни Саной аз рӯзгор берун шудани донишро мебинад ва таъкид медорад, ки аз гиря дар суги ӯ остинам Чайхун гардиду аз миҷжаам Даҷла фишонд. Хотир аз марги соҳибушшуаро дар сиёҳӣ мисоли лафзу мазмун фитод. Дар ниҳояти ин банд шоир таъкид мекунад, ки шамъи шабҳои ошноӣ мурд ва аз марги Саной дили ман ҳам мурд. Аз марсияи шоир маълум мешавад, ки Хоҷа Ҳусайни Саной ном шоири маъруфе дар асри ӯ зиндагонӣ кардааст, ки ба таъбири шоир «шамъи шабҳои ошноӣ будааст».

Дар яке аз бандҳои дигари таркиббанди Назирии Нишопурӣ фазилат ва мақоми маънавии ин шоири ҳамасри ӯ тафсир мешавад, ки аз ӯ мероси гаронмоя ва назме гарониёр боқӣ ва ганҷи маънӣ ба ёдгор гузоштааст:

*Хоҷа назми гарониёр гузошт,
Бор бар дӯши рӯзгор гузошт.
Кисаи ҳафт осмон пардохт,
Ганҷи маънӣ ба ёдгор гузошт.
Хуму хумхонаҳо пур аз май кард,
Бар ҳарифони бодаҳор гузошт.
Чуз сано қимати сано нагирифт,
Обрӯ бурду эътибор гузошт.
Мардуми чашиш шуд зи чашиш маро
Сад чигаргӯша дар канор гузошт.
Тани хокӣ кучо қабул кунад,
Ки ҷаҳон ҳимматаш зи ор гузошт.
Овах-овах, ки даҳри корнамо
Раҳнаҳои аҷаб ба кор гузошт.
Фалаки шӯх гоҳи додани умр
Нимае беш аз шумор гузошт.
Умри қачрав ба шохроҳи камол
Сад гулистону навбаҳор гузошт.
Ин куҳанкина хуш нашафт охир,
Пушти исломро шикаст охир [2, 480] .*

Ҳамин тавр, баррасии мақом ва ҷойгоҳи таркиббанд дар девони Назирии Нишопурӣ бозгӯи он аст, ки ҳам аз назари мавзӯ ва ҳам аз дидгоҳи сабки нигориш дар ин навъ ашъори шоир гуногунрангӣ ба мушоҳида мерасад. Агарчӣ чанд таркиббанд дар суги шахсиятҳои мухталиф, аз ҷумла шуаро, фарзандони мамдуҳони шоир навишта шудаанд, ки хусусиятҳои сугнома ё марсияро доранд, чандеи дигар вобаста ба ҳолу ҳавои муайян ба қалам омадаанд. Дар баробари ин, як таркиббанд дар истиқбол аз таркиббанди Саъдӣ нигошта шудааст, ки ҳамӯҳангиҳои муайяне миёни онҳо ба ҷашм мерасанд. Фузун бар ин, вобаста ба масоили динӣ ва ирфонӣ низ чанд таркиббанд сурудааст, ки дар онҳо пеш аз ҳама масъалаҳои мусофирати шоир ба зиёрати хонаи Худо ва дигар масоили динӣ баррасӣ шудаанд. Дар қанори ин, аз дидгоҳи сабк ва шеваи баён низ таркиббандҳои сурудаи шоир ҷолиби тавачҷуҳанд, зеро дар онҳо пеш аз ҳама шеваҳои ҳоси баёни сабки ҳиндӣ ва тарзи таркибсозиву ибораорониҳои ин тарзи адабӣ ба ҷашм мерасанд. Чунин усули баёни Назирӣ аз он дарак медиҳад, ки ӯ тарзи тозаии худро танҳо маҳдуд ба ғазал намекунад, балки таҷрибаҳои ҳунариашро дар дигар анвои шеърӣ низ ба мушоҳида мегузорад, ки ин равиш низ гунае аз тозакориҳои суханвар ба шумор меравад. Аз ҷумлаи муҳимтарин тозакориҳои шоир дар эҷоди таркиббанд зикри пешгуфтори мухтасари мансур барои муайян кардани сабаби навиштани он ба шумор меравад, ки дар баробари таъйини замина ва омилҳои эҷоди он, ба кӣ нисбат дода шудан ва дигар хусусиятҳои онро муқаррар месозад. Ин шеваи қорбурд дар сурудаҳои шоирони дигар ба ҷашм намерасад.

Пайнавишт:

1. Мусулмонӣён Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990.- 334 с.
2. Нишопурӣ, Назирӣ. Девон. Тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Тоҳирӣ.- Техрон: Нигоҳ, 1389.- 672 с.
3. Раҳмонов Ш. Мусаммат. – Душанбе: Дониш, 1987.- 170 с.
4. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёти дар Эрон. Ҷ.5. Баҳши дувум. Техрон: интишороти Фирдавс, 1369.- 807 с.
5. Субҳонӣ, Тавфиқ. Нигоҳе ба таърихи адабиёти форсӣ дар Ҳинд.- Техрон: Интишороти дабирхонаи Шӯрои гузастаи забон ва адабиёти форсӣ, 1377.- 766 с.
6. Тағоймуродов Р. Роль тардҷебанда и таркиббанда в творчестве Амир Хусрава. Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2014. №1(27). С. 50-53.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ, иборат аз ду ҷилд [дар зери таҳрири М. Ш. Шуқуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ]. – Советская энциклопедия, 1969.–955 с.– Ҷ.2.
8. Ҳодизода Р., Шуқуров М., Абдуҷабборов Т. Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 184 с.

Reference Literature:

1. Musulmoniyon R. *Theory of Literature*. - Dushanbe: Enlightenment, 1990. - 334 pp.
2. Nishopuri, Naziri. *Divan. Recension and Commentaries by Muhammadrizo Tohiri*. - Tehran: Point of View, 1389. - 672 pp.
3. Rahmonov Sh. *Musammata*. - Dushanbe: Knowledge, 1987. - 170 pp.
4. Safo, Zabehulloh. *History of Literature in Iran. V.5. Part 2*. - Tehran: Firdaws Publishing-House, 1369. - 807 pp.

5. *Subhoni, Tavfik. Some Considerations on Persian Language Literature of India. - Tehran: Publishing-House of the Council Secretariat on Dissemination of Persian Language and Literature, - 1377. - 766 pp.*
6. *Tagoymurodov R. The Role of Tarjeband and Tarkibband in Amir Khusraw`s Creations. Tidings of Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. - 2014. No. 1 (27). – pp. 50-53.*
7. *Tajik Language Dictionary. In two volumes. [under the editorship of M.Sh. Shukurov, V.A. Kapranov, R. Koshim, N.A. Masumi]. – Moscow: Soviet Encyclopaedia, 1969. – 955 pp. – V.2.*
8. *Hodizoda R., Shukurov M., Abdujabborov T. Dictionary of Literary Criticism Terms. - Dushanbe: Cognition, 1964. - 184 pp.*